

РАДОСЛАВ ГАЋИНОВИЋ*
Институту за политичке студије
Београд

УДК 355.02:355.1
Монографска студија
Примљен: 11.01.2015
Одобрен: 31.01.2015

ИСТОРИЈСКА УЛОГА ВОЈСКЕ У ИЗГРАДЊИ СИСТЕМА БЕЗБЕДНОСТИ МОДЕРНЕ ДРЖАВЕ

*Онај коме поверите своју тајну
постаје господар ваше слободе.
Ла Рошфуко (La Rochefoucauld)*

Сажетак: Војска је кроз историју прошла исте фазе развитка као и држава, што значи да се историја државе врло често поклапа са историјом војске и обрнуто (*vice versa*). Развој друштва кроз друштвено - историјске формације условио је и трансформацију војне организације, што је био егзактни показатељ дубоких и коренитих промена социјалне структуре друштва. Истовремено, војска је често подстицала одређене промене социјалног система. Корените промене у друштву кроз историју биле су полазна основа сваке озбиљне и продубљене анализе војне организације и њене реорганизације. Националне оружане снаге представљају симбол јединства нације а затим и крајњи симбол родољубља. Више од два века представљају један од најважнијих чинилаца опстанка државе на међународној сцени. Смисао постојања (*Raison d'être*) модерне војске увек је повезан са одбраном суверенитета, независности и територијалног интегритета државе од сваког облика спољне агресије.

Кључне речи: Држава, оружане снаге, професионална војска, контрола оружаных снага

Историја потврђује чињеницу да се стварање модерне војске поклапало са стварањем државе – нације. Логично је да се од тада војска схвата као „*круна државног суверенитета*” или егзактни показатељ моћи савремене државе. И на почетку ХХИ века постоји високи степен поистовећивања моћи војске и државе, јер је управо војска показатељ моћи савремене државе. Националне оружане снаге представљају симбол јединства нације а затим и крајњи симбол родољубља. Више од два века представљају један од најважнијих чинилаца опстанка државе на међународној сцени огледао се у њеној способности да стави у функцију оружане снаге, утемељене на војној обавези и на припреми

---

* gacinovicr@gmail.com

становништва за одбрану. Смисао постојања (*Raison d'être*) модерне војске увек је повезан са одбраном суверенитета, независности и територијалног интегритета државе од сваког облика спољне агресије. Другим речима, класична улога војске састојала се од одржавања мира у корист државе и њених грађана. У време мира, од војске се очекује континуирана припрема, врхунска увежбаност и опремљеност. У случају рата, војска мора ефикасно применити све оне мере и активности за које се спремала у миру. Дакле, мора победити непријатеља и заштитити земљу.¹

Херберт Спенсер (*Herbert Spencer*) је зачетник изучавања улоге војног фактора и оружаних снага у друштву. Спенсер наводи да су оружане снаге „војна институција” државе коју карактеришу руковођење и командовање, принцип једностарешинства и субординације и хијерархијска штапска надређеност. Реч је о друштвеном подсистему чија је специфична хијерархијска структура настала ради остваривања командовања и принуде. У томе се, између осталог, огледа основна разлика између унутрашњих односа војног подсистема и веза са другим подсистемима друштва² и, наравно, са политичким системом модерне државе.

Харолд Ласвел (*Harold D. Lasswell*)³ указивао је на проблем милитаризације политичких система и усмеравао пажњу истраживача на такав модел друштва. Следбеници Ласвелове теорије називали су професионалне војнике „челичним хирурзима”, „људима на коњу”, „наоружаним бирократама”. После тога су многи аутори сматрали да политичка улога коју војна лица имају у неким земљама проистиче из њиховог положаја као посебне професионалне групе.

Историјски аспект развоја војне организације

У робовласничком периоду постоје различите оружане формације – војске: робовласничке милиције код старих Египћана, Асираца, Вавилонаца, Персијанаца, Грка, Римљана. У овом периоду ратови су условили постепено формирање стајаћих оружаних формација које су попуњаване добровољцима, плаћеницима. У древној Грчкој војни обвезници су били мушкарци од 20 до 60 година старости, сем робова и странаца. У Римској војсци само су слободни грађани обухватани војном обавезом. Од времена Гаја Марија (*Gaius Marius*) војска се попуњава добровољцима. Такође се почела стварати и најамничка војска у којој се службовало шест година. У феудално доба војне формације су биле малобројне, све до XVIII века, и праћене стагнацијом војне научне мисли. Феудалци нису имали могућности да издржавају веће формације, зато су се појавиле организоване најамничке војске.⁴

¹ Радослав Гађиновић, *Безбедносна функција државе*, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 210,

² H. Spencer, *The Military and Industrial Society*, London, 1964, str. 296.

³ Harold D. Lasswell, *The Garrison State*, Source: *The American Journal of Sociology*, Vol 46, No. 4 (Jan, 1941) 1941, pp. 455-468.

⁴ Радослав Гађиновић, *Безбедносна функција државе*, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 211,

Развој и пад Римског царства веома је сличан путу грчких државаградова. Основна снага Рима била је у веома моћној војсци или легији. Легију су сачињавали професионални војници који су бележили велике војничке победе. Приликом освајања малих земаља легије су имале задатак да успостављају поредак, да успостављањем римских владара успоставе јавни ред и скупљају данак који се обавезно давао Римској империји. У тим облицима политичких заједница са окрутним моћницима, „*pater familias*”, ратна освајања су представљала природно стање народа (Платон) или природни начин стицања имовине (Аристотел), односно, како је то истицао Хераклит у својим списима, „рат је отац свих ствари”. Свеукупан цивилни живот на тим просторима био је инкорпорирани у постојећи облик политичког уређења, што значи да нису постојале, нити су организоване посебне снаге, чија би се основна активност сводила на одржавање јавног реда и мира, борбу против свих облика криминала и сл. Политичко уређење Римске републике представљало је рашчлањен систем политичких односа. Темељни ауторитет, као политичка установа, био је Сенат. И сам Цицерон (*Cicero*) је истакао да ауторитет (*auctoritas*) припада Сенату, а моћ (*potestas*) народу (*Potestas in populo, auctoritas in Senatu*).⁵

Очигледно је да је ауторитет римских владара извирао из политичког карактера тадашњих заједница и привредног процеса у којем су рат, борба и примена свих облика насиља заузимали централно место. Сенат је представљао колективно тело у чијим су се редовима бројни појединци упорно и непрекидно борили за власт и богатство. Тада настају окрутни ауторитети и јачање империјалистичке власти обједињавањем ауторитета и моћи (*auctoritas* и *potestas*) у личног императора. Тиме су царски закони заменили политичку улогу Сената. То је, поред осталог, доприносило да се Римом управљало по основу богатства, и уз наглашено присуство свих облика криминала и превара. Нарочито велика борба за власт настала је после убиства Јулија Цезара (44. године п.н.е.). Власт је преузео његов рођак Гај Октавио и као владар узео име Аугуст Цезар. Он је извео реформу царства и у знатнијој мери елиминисао фундаменталне проблеме који су имали безбедносни карактер. Био је први владар Рима који је успоставио полицијске снаге. Оне су биле формиране као прекоморске страже (гарда), чији је основни задатак био да га штите од атентатора, као и да у Риму успоставе и одржавају потребни ниво безбедности, спречавајући све облике нарушавања сегмената безбедности. Тиме је гарда првенствено служила у одбрани од оних појава које угрожавају унутрашњу безбедност Рима. Ратна вештина доживљава успон тек распадом феудалноритерских војски. У средњем веку постојала је вазална војна обавеза која је обухватала само племиће и поседнике. Због скупе опреме и оружја за ратнике формиран су мањи оружани састави. Када су се створиле могућности да се за веће војне јединице обезбеди оружје, опрема и снабдевање, формирају се масовне националне армије, које су попуњаване по принципу опште војне обавезе, и у већини земаља је укинута врбовање и принудна конскрипција. Положај оружаних снага у сваком друштву одређен је врстом политичког система. Ос-

⁵ Илија Кајтез, *Римска империја – снага и моћ њеног оружја*, Војно дело бр. 1/2007, стр. 136.

новним карактеристикама војне организације које се изражавају квантитативним, квалитативним, релационим и процесуалним карактеристикама, одређује се идентитет војне организације и њено место у друштву.⁶

Историјски посматрано, од почетка стварања феудалних витешких армија, до појаве савремених армија, постојале су најамничке војске. Модел најамничке војске развијао се за време процвата феудализма. Као предузетник, војни старешина је прикупљао најамнике и своје слуге, и услуге својих војника продавао за новац свакоме ко је био спреман да плати да се јединица нађе у његовој војној служби. После тога, у стајаћим армијама, доминирао је профил старешине-аристократе. О карактеристичном идентитету армија феудалних земаља може се говорити до периода буржоаских револуција. Кромвелова војска из времена Енглеске револуције у XVII веку и армија у Француској револуцији означиле су историјски крај такве војне организације. До Другог светског рата буржоаске армије су имале масован карактер. У војсци су доминирале старешине-припадници привилегованих класа и слојева. Карактеристична је била велика дистанца између старешина и војника. Колонијалне армије (Велика Британија, Француска, Холандија) сачињавале су углавном старешине из метропола и војници из колонија. У то време оружане снаге нису биле само инструмент спољне политике и одбране суверенитета и територијалног интегритета, већ су употребљаване за одржавање јавног реда и мира унутар земље и унутар колонијалних посела (рецимо, гушење радничког устанка у Француској 1848, Париске комуне 1871. итд.).⁷

Када је долазило до сукоба између појединих класа, оружане снаге су браниле интересе владајуће класе и штитиле основе политичког система. Поред тога, оружане снаге су представљале оруђе за вођење спољне политике у складу са спољнополитичком оријентацијом владајуће класе. Војска је коришћена и као полицијска снага против побуњених маса, чак и када нису били радикално угрожени темељи политичког система. *У историји су познати следећи типови организовања оружаних снага*: војске које се попуњавају из редова становништва; војске које се попуњавају из редова привилегованог слоја и најамничке или професионалне армије (познате још у античко време). Армије које сачињавају припадници привилеговане класе или слоја доприносе децентрализацији власти и демократичности у круговима привилеговане власти, али и угњетавању нижих слојева и класа. Најамничке или професионалне армије су оруђе у рукама различитих друштвених група, релативно су независне од класне структуре друштва и служе онима који плаћају њихове услуге а масовне армије су биле израз извесне демократизације друштва и смањења социјалних разлика.⁸

⁶ Радослав Гађиновић, *Безбедносна функција државе*, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 212-213,

⁷ Жежи Вјатр, *Социологија војске*, ВИНС, Београд, 1987, стр. 159-160.

⁸ Када је конзул Гај Марије (лат. *Gaius Marius*, рођен 157. г. п.н.е – умро 13. јануара 86. г. п.н.е. Био је знаменити римски државник и војсковођа) постао слободан да пажњу управи на Гале, пружио му се прилика да опроба своју реформисану и изванредно ефикасну римску војску плаћених професионалних војника. Оваква нова војна формација, коју је опремила и плаћала

Проблеми у функционисању професионалне војске

Појавом професионалне војске долазе и неки од проблема који ће бити актуелни и до почетка XXI века, што се добро и поучно може пратити кроз целокупни ток и судбину Римског царства. Професионална војска почиње чврсто да се везује за команданте, а основне идеје водиле у рату нису им брига за град, част отаџбине и дужност да заштите ближње. *Професионалци под оружјем више воде рачуна о својим интересима, постају неосетљиви за врлине и опште добро државе, и то је суштинска разлика републиканске и професионалне војске Рима.* Професионални војници које је створио Марије били су борци који су „своју оданост, уместо републици, поклањали војсковођи, али само док их је плаћао и омогућавао им да долазе до плена, уз обећање понеког добра на које би се повукли када остаре.”⁹ Професионална војска уклапа се у историјску промену ранга вредности у Империји: „Руковођење неким војним походом, уз тријумфални повратак у Рим, било је не само жељени пут до невиђеног блага, него и све неопходније оправдање политичког опстанка.”¹⁰ Кроз сукоб конзула Гаја Марија и Луција Корнелија Суле (*Lucius Cornelius Sulla*, рођен 138. г. п.н.е, умро 78. г. п.н.е, био је римски војсковођа и државник) око врховне власти види се нови лик војника и однос војске према држави. Сула је од стране Сената именован за војног команданта у Малој Азији. Његови војници су, како бележи историчар Апијан, били нестрпљиви да крену на исток против Митридата, јер су очекивали богату пљачку. Пошто је наредио војницима да марширају на Рим, напустио га је највећи број виших официра. Приликом сукоба Сулиних војника и снага Гаја Марија, војска римских грађана први пут је освојила сопствени град као какву непријатељску земљу. Републиканска армија, којој су обичаји народа били светиња, то никад не би урадила, али плаћеници, везани за команданта и лични интерес, били су спремни на такво срамно дело. Од тада су се грађанске несугласице решавале искључиво оружјем. Сула је изашао као победник, а Марије је једва извукао живу главу. Сула је похитао да реформише устав, јер је оснажио Сенат и обновио војничку скупштину. Био је то логичан потез, пошто је имао војну силу иза себе. Испунио је све наде својих одреда. У року од три године освојио је Исток, поубијао десетине хиљада људи и сакупио велико благо. Затим се Сула

држава, састојала се, захваљујући Маријевој реформи, и од регрутованих „пролетера”. „Пролетери” су били најсиромашнији ред римских грађана који нису имали личне имовине, нити било каквих средстава да се снабдевају ратном опремом. Мобилисање пролетера у легије значило је битну промену у односу на стару војску републике. Прешавши Алпе 102. г. п.н.е. Марије је следеће године извојевао одлучну победу над Тевтонима у близини града Акве Секстије. После те битке и победе професионалне армије он је биран за конзула четири године узастопно, што је био догађај без преседана. Људи воле победнике, нарочито масе којима су потребни идоли, од победника зазиру противници и поштују их непријатељи, док од поражених, напротив, сви беже, јер се плаше за сопствену судбину. Чини се да је тај однос према победницима и пораженима дубоко магијски урођен и онтолошки утемељен у људско биће (Илија Кајтез, *Римска империја – снага и моћ њеног оружја*, Војно дело бр. 1/2007, стр. 135)

⁹ *Стари свет, Илустрована историја света, први том*, стр. 196.

¹⁰ Исто

спремао да се врати у Рим који су заузели његови противници и поубијали све његове присталице. Са одлично опремљеном и прекаљеном војском хтео је да изврши страшну освету коју је све време хладнокрвно припремао. Године 83. п.н.е, код Колинских врата, уништио је противничку војску. Професионална војска Рима била је недовољно верна и мотивисана за рат, осим за пљачку. „Сула је током свог азијског похода разорио читаву војну дисциплину и навикао војску на плен и потребе које се код ње раније нису јављале. Прво је искварио војнике, који су касније искварили своје војсковође. Упао је у Рим са оружјем у рукама и научио војсковође да скрнавe то уточиште слободе. Поделио је војницима земљу која је припадала грађанима и заувек их учинио похлепнима. Од тог тренутка, сваки је ратник вребао прилику у којој би могао да дође до имања својих грађана.¹¹ После њега, дошао је Помпеј, човек који је на бруталан начин појединцима одузимао имања и унео немир у читаве покрајине. У два наврата Помпеј се враћао у Рим, одлучан да сломи Републику, али је био довољно одмерен да своју војску отпусти пре уласка у град и да се појави као обичан грађанин. То га је учинило славним, а Сенат се увек изјашњавао у његову корист.¹² Даљи развој професионалне војске везује се и за Августа, који је формирао сталне легије као стајаћу војску, разместио их на границама и у провинцијама, и увео посебне фондове из којих их је плаћао. Најзад, наредио је да ветерани примају накнаду у новцу, а не у земљи. Дакле, професионална војска се увек везује за дарове и верност вођама док имају интереса, али она је и симбол неверства, ако се појави страна која је издашнија у новцу и обећањима.¹³

„Профил професионалног војног старешине у буржоаским армијама карактерише 'бескорисна' улога у миру, а доминантна у рату; хијерархијски тип организације – положај на хијерархијској лествици одређује и статус у друштву; располагање силом; квалификације војног старешине не могу се лако материјализовати у цивилној сфери; конзервативизам са снажним ослонцем на традицију; класна припадност војног старешине; у контексту вертикалне мобилности, повезаност са владајућим класама – најпре због друштвене функције, а затим и због положаја војних лица и елитизма официрске професије.”¹⁴

Настанак идеје о наоружаном народу

Први и Други светски рат снажно су развили војну доктрину и мисао о рату уопште. Но, и поред постојања разорног оружја, човек је и даље најзначајнији фактор оружане борбе, па му се у том погледу у свим савременим армијама поклања велика пажња. Концепт стајаће армије посебно је развио Адам Смит (*Adam Smith*), у свом раду „*Истраживање природе богатства нација*”, где се, између осталог, бавио и проблемима издатака за националну

¹¹ Монтескје, *Разматрање о узроцима величине Римљана и њихове пропасти*, Утопија, Београд, 2004, стр. 69.

¹² Илија Кајтез, *Римска империја – снага и моћ њеног оружја*, Војно дело бр. 1/2007, стр. 137.

¹³ Исто

¹⁴ Жежи Вјатр, *Социологија војске*, ВИНС, Београд, 1987, стр. 45.

одбрану. По њему, карактер оружаних снага одређен је типом друштва и врстом његове привреде.¹⁵

Званично, идеја о наоружаном народу развила се у јакобинском крилу Француске револуције. Јакобински идеолози посветили су велику пажњу војном организовању друштва и притом су заузели ставове врло сличне ставовима америчких радикала. Основна мисао коју је истицао Жан-Пол Мара (*Jean-Paul Marat*, 1743 – 1793), најистакнутији теоретичар јакобинског покрета, који се бавио питањима одбрамбеног организовања друштва, почивала је на неповерењу у стајаћу војску због могућности да влада употреби војску против народа ради сузбијања грађанских слобода. У наоружавању народа он је видео гаранцију опстанка револуционарних тековина и развоја грађанских слобода.¹⁶

Жан-Пол Мара се залагао за спровођење идеје наоружаног народа првенствено ради постизања циљева у унутрашњој политичкој борби: *Сматрао је да рат, као средство спољне политике, треба покренути само када такву одлуку донесе народ, као једини меродавни судија. Мара је желео да оружане снаге у потпуности усмери на колосек политичког одлучивања. „Армија може да буде револуционарна само ако је масовна (опште наоружавање), ако одлучује о јавним питањима”*. Мара је очигледно желео да војска постане део револуционарног народа и његов облик организовања, верујући да притиском на државне институције војска може да одигра позитивну политичку улогу.¹⁷

Сен-Жист (*Saint-Just*) је, такође, био велики противник стајаће армије, тврдећи чак да су Цезарове регуларне јединице биле узрок пропасти Римске републике, а да је Кромвелова војска укинула енглески парламент. И Сен-Жист је, као и Мара, судбину револуционарне војске повезивао са њеним политичким деловањем.¹⁸ Власт би остваривала контролу над војском двојачко: *одоздо* – посредством избора у војсци, ослономцем на револуционарне војничке масе, и *одозго* – преко именованих команданата. Контрола одозго добија већи значај тек када се револуционарна армија претвори у народни покрет заснован на војној обавези. Покрет заснован на војној обавези спаја револуционарни дух војника са руководећом функцијом власти.

*Формирање народне армије декретом из 1793, засноване на општој војној обавези, донело је веома велики број проблема: улазак каријериста у војску; тешкоће са командним кадром због повратка бивших официра у војску; увођење политичких комесара ради усмеравања армијске јавности итд. Деловањем комесара који су решавали политичка питања избори су изгубили значај. Они су имали задатак да неутралишу ранија схватања о оружаним снагама.*¹⁹

¹⁵ Исто, стр. 95.

¹⁶ Зоран Драгишић, *Систем националне безбедности Републике Србије*, Универзитет у Београду – Факултет безбедности, Београд, 2011, стр. 184-186,

¹⁷ J. P. Marat, *Pisma Wybrane (Изабрана дела)*, Warszawa, 1951, str. 71.

¹⁸ L. L. de Saint-Just, *Mowa o reorganizacji armii, Wybor pism* (Говор о реорганизацији армије – изабрана дела), Warszawa, 1954, str. 47.

¹⁹ Радослав Гађиновић, *Безбедносна функција државе*, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 219,

У пролеће 1794, због великих проблема у функционисању војске, после извршених кадровских промена, поново је уведен систем строгих казни и појачан ауторитет команданата. Компетенције комесара и даље су биле велике, али без могућности притисака на генерале у доношењу војно-стручних одлука. Створена је народна армија на начелима Француске републике.²⁰

Идеје о демократском организовању војске, за које се залагао Мара, су пропале, војна дисциплина је поново оснажена и створена је војска по принципима који су за ту организацију од животног значаја. Политичко вођство јакобинске револуције (Робеспјер, Мара, Сен-Жист) које је заступало ставове да војна каста, ако се одвоји од друштва, угрожава демократске институције, било је приморано да своје ставове о концепцији организације војске, под притиском реалности, ревидира, али је остао непромењен основни став и идеја о наоружаном народу.

Либерални правац у војној организацији

Либерални правац је исказан у тежњи да се контрола над оружаним снагама обезбеди преко државне власти, ограничавањем утицаја армије на политичке процесе у друштву, превасходно лимитирањем снаге и значаја стајаће армије у друштву, преко ограничавања издвајања материјалних средстава за потребе оружаних снага. *Конзервативни правац*, за разлику од либералног, захтева јачање војске и искључивање свих некомпетентних личности из одлучивања о питањима одбране земље. Заступници овог правца инсистирају на већем утицају војних професионалаца на државну политику, али само у границама постојећих политичких институција. *Милитаристички правац* је у појединим тачкама сличан конзервативном. Наглашава се одлучујућа улога официра у политичком животу земље и захтева промена политичког система у правцу потпуне или делимичне владавине војних лица у земљи. Заговорници либералног правца више не предлажу укидање стајаће армије, мада се и даље истиче страх да она може представљати претњу демократским процесима и слободи грађана. Либерална политика и доктрина у САД имале су посебан утицај на развој либералног правца, чији се представници залажу за потпуну цивилну контролу над војском и за доследно реализовање тог начела у пракси и одлучно се супротстављају реакционарном официрском кору. Линколн је имао врло специфичан начин контроле оружаних снага, за ту сврху је користио „милитаристички” метод – користећи професионална војна лица, истовремено избегавајући да за тај посао ангажује цивилне државне функционере,²¹ с тим да војни професионалци не би требало да доносе политичке одлуке, већ само да спроводе политику коју су формулисале цивилне политичке власти, што значи пуну подређеност армије цивилним органима власти. *Основна начела која су истицали либерални мислиоци била су*: социјална и политичка изолација војске; максимално смањивање војног буџета; смањење броја про-

---

²⁰ Исто, стр. 79

²¹ D. W. Brogan, *The United States Civilian and Military Power*, у збирци: M. Howard (ed) *Soldiers and Governments*, London, 1957, str. 175.

фесионалних војних лица; форсирање грађанина-војника, насупрот војном професионалцу; фаворизовање грађанске милиције у односу на стајаћу војску итд. Међутим, међу теоретичарима је све чешће одбацивана ова концепција. У појединим развијеним земљама развијао се процес милитаризације против којег су глас дигли многи интелектуалци.²²

Тенденција ка претварању армије у оружје политике постоји у Француској још од времена Јулске монархије (1830 – 1848), када је после чишћења од аристократских кругова у армији прокрчен пут за професионалце. Армија није водила своју политику већ је и у ситуацији измене владе настојала да поштује своје претпостављене и обавља своје уобичајене делатности. Револуција 1848. и пуч Луја Бонапарте (*Louis Bonaparte*) нису много изменили на том плану јер се политички систем није заснивао на војној диктатури. Неки теоретичари тада су сматрали да је војска нужно зло које се мора ублажити заменом војске милицијским системом, вероватно под утицајем антидемократских искустава за време државног удара. Најпознатији конфликт између војске и цивилних власти настао је поводом чувеног случаја капетана Драјфуса (*Dreyfus*), који је осуђен на доживотну робију, јер је наводно Немцима продао војну тајну. Због пристрасности војног правосуђа јавност је почела да брани капетана Драјфуса. Емил Зола је 1898. године објавио своје чувено дело „Оптужујем”, упућено председнику Републике. Драјфус је 1906. године рехабилитован, али је политички значај афере имао дуготрајне последице, због поделе у јавности на присталице и противнике Драјфуса. Либерална концепција је на прво место постављала очување демократских слобода у унутрашњем политичком животу, док су питања безбедности и одбране државе била у другом плану. Насупрот томе, конзервативци су заговарали повећање улоге војске, тврдећи да је боље прихватити претњу демократији у унутрашњим питањима него поклекнути пред спољним непријатељем и због тога су снажно подржавали развој оружаних снага. Конзервативне снаге у САД биле су у опозицији официјелном, либералном концепту, за који се опредељивала већина јавности. Због империјалистичких похода у спољној политици (Америчко-шпански рат), посебно је Теодор Рузвелт (*Theodore Roosevelt*) тежио наглашеној улози армије, наводећи као разлог за развој оружаних снага политички реализам и значај војних потреба. Сматрао је да понашање војске увек мора пратити спољну политику државе. Конзервативци, међу којима је највише теоретичара било из војске, развијали су тезу о потреби постојања стајаће војске којом руководе професионалци. Одбацивана је теза да је армија непријатељски расположена према грађанским слободама, јер би то значило да је професионални војник противник демократских институција политичког система. За разлику од либерала, конзервативци су сматрали да САД треба да се укључе у империјалистичку трку и освајачке ратове, што је захтевало формулисање другачије спољне и војне политике.²³

²² Жежи Вјатр, *Социологија војске*, ВИНС, Београд, 1987, стр. 107-108 и Зоран Драгишић, *Систем националне безбедности Републике Србије*, Универзитет у Београду – Факултет безбедности, Београд, 2011, стр. 186-187,

²³ Радослав Гађиновић, *Безбедносна функција државе*, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 220-223,

Цивилна контрола оружаних снага

У време Хладног рата војна питања заузимају све значајнија места у државним пословима. Јачање војске и њеног професионализма наметали су потребу пуне цивилне контроле над оружаним снагама, чиме би се спречило уплитање војних елита у послове цивилних државних институција. Јачање улоге војске створило је идеолошке проблеме јер је у свести грађана САД либерализам био дубоко укореван. Ипак, временом је Пентагон постао незаобилазни сегмент америчке спољне политике.²⁴

Ласвелова (*Lasswell*) мисао о „гарнизонској држави“ заснива се на идеји о владавини стручњака за насиље у друштву.²⁵ Његова мисао је наставак учења Херберта Спенсера²⁶ о ратничким и индустријским друштвима. У ратничким друштвима целокупан народ је војска која се активира у ратно време, а у мирнодопским условима народ је организован по војном моделу, тако да је целокупно друштво, заправо, нека врста војске. Права појединаца се у потпуности потчињавају колективу и централистичко управљање постаје главни модел вођења политике у друштву. У моралном погледу, слепо потчињавање властима проглашава се највећом врлином, док је сваки покушај отпора неприхватљив. Насупрот томе, индустријско друштво је „скуп појединаца“, оно подстиче индивидуалне успехе, нема моћне државе, организовање успешног привређивања и остваривање добити су главни циљеви овог друштва, централно место у политичкој сфери заузимају људска права и слободе, а рат се не одобрава као средство вођења политике.²⁷

У контексту војних напора које многе државе чине, Ласвел је сматрао да врло лако може доћи до фаворизовања друштва којим владају „стручњаци за насиље“. Такав тип државе назван је још и „затворска држава“, због велике мобилизације друштвених снага и наметања врло строге дисциплине тим снагама. Ласвел није допуштао могућност коезистенције различитих политичких система, већ је као нужно за одржавање међународног мира и безбедности сматрао увођење глобалног политичког система на јединственим начелима. Он је сматрао да ће „или завладати тотални мир или свеопшти рат“,²⁸ одбацивао је могућност дуготрајног спора и мирног прилагођавања, праћеног честим унутрашњим и локалним оружаним сукобима, што се од Другог светског рата непрестано догађало.

Овај концепт је полазио од погрешне претпоставке да су војна лица једини носиоци агресивности у друштву и главни непријатељи демократије. Пракса је показала да је често баш војска била на страни народа у борби про-

---

²⁴ Зоран Драгишић, *Систем националне безбедности Републике Србије*, Универзитет у Београду – Факултет безбедности, Београд, 2011, стр. 188,

²⁵ H. D. Lasswell, *Sino-Japanese Criss, The Garrison State Versus the Civilian State*, China Quarterly, 1937, Vol. II, str. 643-649.

²⁶ H. Spencer, *Zasady sociologii (Принципи социологије)* том II, Warszawa, 1989, str. 104.

²⁷ Радослав Гађиновић, *Безбедносна функција државе*, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 223,

²⁸ H. D. Lasswell, *Politics – Who Gets, What, When, How*, New York, 1936, str. 6.

тив тиранске власти, залажући се за демократију и слободу грађана. Носиоци агресивне политике у унутрашњим и међународним оквирима чешће се налазе међу цивилним носиоцима политичке моћи него међу војним професионалцима. Ласвелов класни приступ темељи се на поседовању средстава за насиље, а не средстава за производњу и економско-финансијске моћи. Самосталност и независност професионалних војника превише је наглашена, поседовање монопола физичке моћи не значи нужно и терорисање оних који нису наоружани. У свим савременим демократским државама војска је најмоћнија оружана сила, која може врло лако потчинити себи све остале субјекте друштва, али се то ипак не догађа.

За време владавине Бизмарка (*Otto von Bismarck*), Немачка је представљала пример реализације конзервативних начела у односима између цивилних и војних власти. Бизмарк је, као поборник експанзионистичке политике, покушавао да међународне односе регулише војним средствима. Бизмарк, међутим, није доводио у питање потчињеност војних власти цивилним државним властима, уважавајући притом мишљења професионалних војника. Немачка војска је, ипак, све до 1918. године сачувала врло висок степен аутономије у односу на цивилну контролу.²⁹

Оружане снаге су биле потчињене искључиво суверену и тежило се максималном ограничавању парламента, па чак и министра одбране. Војска је развијала политичке ставове о свим важним друштвеним питањима, па је тако генерал Мантојфл (*Manteuffel*) сматрао да војска као бранилац монархистичке владавине не би требало да дозвољава развој либералних реформи. Мантојфлова доктрина није остварена, али је битно утицала на ставове официра и еволуцију политичког система.

Традиционални милитаризам

Традиционални ставови немачког милитаризма били су: непријатељство према демократским идеологијама, неповерење према парламенту, осећај посебности и елитизма војне професије и, нарочито истицана, солидарност војних професионалаца. Различита доктрина милитаризма видела је у оружаним снагама главног браниоца моћи Немачке и главну снагу која може да обезбеди државно јединство и зато је војска сматрана главном државном институцијом. Хитлер се веома добро послужио милитаристичком доктрином, реализовао експанзивне циљеве милитариста и довео до нових погледа унутар самих оружаних снага, заснованих на освајачким тежњама у спољној, и антидемократским у унутрашњој политици. Нацизам је из корена променио дотадашње односе између цивилних и војних власти у Немачкој. Агресивном пропагандом нацисти су се укоренили у унутрашњи живот оружаних снага, уређујући војно школовање, бирајући старешински кадар и слично. У прилог томе ишла је и чињеница да је немачка армија пре продирања нацизма подржавала конзервативне снаге и борила се против либералних идеја. Националс-оцијалистичка

²⁹ M. Smith, *Militarism and Statecraft*, New York, 1918.

партија Немачке, у својој унутрашњој организацији, придржавала се војних начела – војна дисциплина и руковођење.

Јапански милитаризам, који се узима као пример у литератури, има сличности са немачким милитаризмом, што је и разумљиво ако се има у виду улога коју су оружане снаге имале у Прусској и Јапану. Јапански милитаристи, као и немачки, сматрали су себе ослоном царског престола и ослањали се на веома развијену самурајску традицију у Јапану. Основе милитаристичке доктрине Јапана формулисао је 1905. године маршал Јамагута, који је после победе над Русијом омогућио да војни команданти имају велики утицај на министре и кабинет. Рат против Кине и Други светски рат посебно су допринели развоју јапанског милитаризма.³⁰

Општенародна одбрана као систем одбрамбеног организовања друштва

Општенародна одбрана, као концепт организације друштва за одбрану, до сада је у пракси била остварена једино у социјалистичком самоуправном друштву бивше СФР Југославије. Концепција општенародне одбране била је заснована на идеји о „наоружаном народу”, у идеолошком смислу, а у доктринарном на идеји о „*тоталној одбрани*”. *Иако је овај модел тоталне одбране у савременим војним теоријама прилично игнорисан, он је по мишљењу аутора ове монографије и даље једино решење у одбрани малих земаља од напада моћнијег и јачег противника. У развоју оружаних снага реалсоцијалистичких земаља источне Европе могу се уочити три карактеристична периода: период освајања власти, период тзв. диктатуре пролетеријата и период народне социјалистичке власти.*³¹

Оружане снаге социјалистичких земаља имале су изразито идеолошки и класни карактер. Као војске радничке класе и „радних људи и грађана”, све су се налазиле под веома чврстом контролом комунистичке партије. Војнички састав и руководећи кадар били су првенствено из радничких и сељачких слојева. Социјалистичке армије су из претходних армија преузеле само официре специјалисте који нису били супротстављени политици комунистичке партије. *У каснијој фази развоја социјализма, оружане снаге су свој класни карактер покушале да представе као народни. Политички критеријуми и „морална подобност” доминирали су у војсци, често на штету професионалних стандарда. Оружане снаге су биле приморане да се опредељују у вези са кључним дилемама развоја друштва и да формирају идеолошко-политичке ставове. Упоредо са политичким и стручним напредовањем, сиромашнијим слојевима је служба у оружаним снагама омогућавала и социјалну промоцију.*

Марксистичка теорија наоружаног народа, коју су декларативно прихватиле све социјалистичке земље, у већини њих није доследно спроведена, због

³⁰ G. R. May: *The Development of Political Military Consultations*, New York, 1992.

³¹ Жежи Вјатр, *Социологија војске*, ВИНС, Београд, 1987, стр. 313.

страха од давања оружја социјалним и националним групама које се нису слагале са владајућом идеологијом, па је превладао концепт стајаће војске, територијално-милицијске јединице формиране су уз стајаћу војску ради остваривања унутрашње политичке и безбедносне функције. Образовање стручног кадра у војсци остваривано је у истом идеолошко-политичком и вредносном контексту као и образовање цивилних државних кадрова. Свакодневно је повезиван живот армије са збивањима у друштву. У социјалистичким земљама се није могло говорити о правим цивилно-војним односима који се регулишу нормативно-правним и фактичким подређивањем оружаних снага цивилним властима. *Међутим, било би неоправдано говорити о милитаризацији социјалистичких друштава, пре се може говорити о политизацији оружаних снага.*³²

Оружане снаге су се понашале као део идеолошког апарата, при чему су биле битан ослонац владајућих снага које су војску често називале „народ под оружјем”. Све социјалистичке армије од свог настанка биле су оруђе у рукама револуционарних снага под руководством комунистичке партије. У реалсоцијалистичким земљама војска је била *de facto* политичка армија. Имала је, поред војне, и политичку функцију. Напредовање официра према врху хијерархијске пирамиде остварује се на два начина: командним и партијским путем, при чему је улога Комунистичке партије пресудна. Слом реалсоцијализма довео је до распада Варшавског уговора и промене равнотеже снага у свету. Међутим, и концепција општенародне одбране одустала је од укидања стајаће армије као једног од основних постулата идеје о наоружаном народу. Овај систем војног организовања друштва задржава милицијски систем и донекле опште наоружавање народа, кроз Територијалну одбрану као другу компоненту јединствених оружаних снага. СФР Југославија није била усамљена међу социјалистичким земљама које су реafirмисале идеју о стајаћој армији, насупротив теорије наоружаног народа, која искључује њено постојање. Разлоге за овакве одлуке треба тражити у потреби консолидовања државног апарата у постреволуционарном периоду и заштите нових друштвених односа од евентуалних контрареволуционарних покрета. Југословенска одбрамбена концепција била је јединствена у свету због тзв. „*подруштвљавања*” послова одбране, односно покушаја деетатизације једне сфере одбрамбених послова и њеног преношења на недржавне субјекте. Полазиште оваквог става југословенске одбрамбене теорије и праксе треба тражити у покушају југословенског друштва да створи јединствен политички систем, заснован на социјалистичком самоуправљању и друштвеној својини над средствима за производњу у економској сфери друштва. Тренд опште деетатизације захватио је нужно и област националне одбране и безбедности.³³

³² Радослав Гађиновић, *Безбедносна функција државе*, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 227, и ³² Зоран Драгишић, *Систем националне безбедности Републике Србије*, Универзитет у Београду – Факултет безбедности, Београд, 2011, стр. 193-196,

³³ Радослав Гађиновић, *Безбедносна функција државе*, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 229,

Обавезе које су сви друштвени субјекти имали према одбрани третиране су као део њихових редовних активности, а терет одбране земље распоређен је на све друштвене субјекте који су имали обавезу да организују, планирају и финансирају сопствене одбрамбене активности. Концепција општенародне одбране покушала је да одбрамбени систем уклопи у политички систем, пресликавајући све друштвене односе на одбрану, што је само по себи морало изазивати одређене проблеме у нормалном функционисању одбране и, посебно, оружаних снага. Територијална одбрана је настала као резултат жеље да се примени „марксистичка” (иако настала у доба Париске комуне) идеја о наоружаном народу, кроз милицијски систем организације оружаних снага (уз задржавање стајаће војске у виду ЈНА) с једне стране и, с друге стране, да се „*подруштва*” и један део оружаних снага (јер је Територијална одбрана била заснована на „*територијалном и радном*” принципу), па су друштвено-политичке заједнице свих нивоа, од општине до федерације, као и предузећа, имали обавезу да формирају јединице Територијалне одбране. Територијална одбрана се организовала у предузећима „основној и другој организацији удруженог рада”, месној заједници, републици, покрајини и општини. Територијална одбрана је у рату обухватала и милицију (полицију) и све друге (без навођења који би ти „*други*” могли бити) оружане саставе. За разлику од Југословенске народне армије, чији је мирнодопски део у стању сталне оперативне готовости, јединице и установе Територијалне одбране организују се и припремају у миру, а активирају у случају непосредне ратне опасности и рата, као и у случају других ванредних прилика и за време извођења војних вежби у миру. Југословенска народна армија и Територијална одбрана биле су дефинисане као јединствене оружане снаге под командом председништва СФРЈ. Међутим, организација територијалне одбране завршавала се на нивоу република-чланица и републички штабови Територијалне одбране били су највише команде. Територијалне одбране република-чланица фактички су биле републичке војске, које са савезном државом, што се у време разбијања СФРЈ најбоље показало, нису имале ништа заједничко, нити су уважавале наредбе председништва СФРЈ. Ово се врло често наводи и као разлог разбијања СФРЈ.³⁴

Може се рећи да је овакав начин стварања републичких армија, као што је била ТО у СФРЈ, био увод у разбијање СФРЈ. Посебно због тога што су се републичке јединице ТО легално наоружавале и опремале за вођење евентуалног рата, чиме су постале војна сила паралелна ЈНА. Највећи део наоружања и војне опреме који је био на располагању републичких ТО употребљен је у оружаном побуну против ЈНА, и касније у грађанском рату на простору бивше СФРЈ.

Последице рушења реалсоцијалистичког система по армије тих земаља биле су различите. Већина је трансформисана, неке су постале чланице НАТО, а од многих су створене националне армије. Највише их је формирано на простору бившег СССР-а и бивше Југославије. Наиме, водеће националне поли-

---

³⁴ Исто, стр. 230,

тичке групације осамостаљених република формирале су одговарајуће оружане снаге. Новоформиране оружане снаге потчињаване су политичким руководствомима ради заштите новонасталих држава. Опстанак нових држава могле су да гарантују само респективне оружане снаге, под пуном контролом нових политичких власти. *У свим новоформираним оружаним снагама била су карактеристична два процеса: смањивање појединих армија и убрзано наоружавање новоформираних формација.* Брзином успостављања контроле цивилних власти над трансформисаним армијама расла је и стабилност новоформираних политичких система у источноевропским земљама и њихова одбрамбена моћ. Дакле, током свог историјског развоја, војска као институција прошла је кроз многе трансформације. Независно од њиховог значаја и размера, треба истаћи да су промене биле стална активност историјског трајања војске. Могу се разликовати три кључне тачке војне транзиције, од којих је свака означена новим концепцијама и захтевима у односу на војну организацију и њену мисију. Тако је крајем XVIII века, упоредо са социјалним и политичким променама које су подстакле Америчка и Француска револуција, рођена идеја модерне масовне (народне) војске. Темељна премиса ове концепције била је војна обавеза грађана у одбрани њихове државенације. Идеја масовне војске била је широко прихваћена после 1870. године и у време оба светска рата. Овај модел, који је дуго превладавао, прошао је кроз дубоку метаморфозу у доба Хладног рата. На почетку XXI века уопштено се сматра да се војска налази пред још једним раздобљем транзиције, посебно свог бројног стања, организације и модернизације и свог *raison d'Etat*. Прека нужда ове промене појавила се на крају Хладног рата. Кључни однос између војске и друштва у високом је степену одређен могућношћу избијања оружаног сукоба као и презентацијом претње. Од војске се очекује да нађе одговоре за сваки изазов у облику оружане и насилне претње. У ствари, кључна разлика између модерне (масовне) и постмодерне војске лежи у значају претњи с којима се суочавају као и у начину њихове презентације.³⁵

Литература:

1. Radoslav Gaćinović, *Bezbednosna funkcija države*, Institut za političke studije, Beograd, 2012,
2. H. Spencer, *The Military and Industrial Society*, London, 1964,
3. Harold D. Lasswell, *The Garrison State*, Source: The American Journal of Sociology, Vol 46, No. 4 (Jan, 1941) 1941,
4. Плија Кајтез, *Rimska imperija – snaga i moć njenog oružja*, Vojno delo br. 1/2007,
5. Ježi Vjatr, *Sociologija vojske*, VINS, Beograd, 1987,
6. Monteskje, *Razmatranje o uzrocima veličine Rimljana i njihove propasti*, Utopija, Beograd, 2004,
7. Zoran Dragišić, *Sistem nacionalne bezbednosti Republike Srbije*, Univerzitet u Beogradu – Fakultet bezbednosti, Beograd, 2011,

³⁵ Биљана Ванковска-Цветковска, *Војска и мир послје хладног рата: у потрази за новом мисијом војске*, Полемос бр. 1-2, Загреб, 1999, стр. 49.

8. M. Smith, *Militarism and Statecraft*, New York, 1918.

9. G. R. May: *The Development of Political Military Consultations*, New York, 1992

10. Biljana Vankovska-Cvetkovska, *Vojska i mir poslije hladnog rata: u potrazi za novom misijom vojske*, Polemos br. 1-2, Zagreb, 1999

HISTORICAL ROLE OF THE ARMY IN BUILDING OF MODERN NATIONAL SECURITY SYSTEMS

Summary: In the course of history, the institution of army had undergone through many transformations. Unrelated to their scope and inner character, these developments were constant during the whole historical lifetime of the concept of armed forces. We can distinguish three critical points of the military transition. Each of them was characterized by the new concepts and demands related to the organization and mission of the army. The idea of modern, mass army emerged in the late 18th century, simultaneously with social and political changes driven by French and American revolutions. Compulsory military service of citizens was in the very core of this concept. Idea of mass army was widely accepted after the year 1870, and it was prevalent during the courses of both the Great War and the Second World War. The model of mass army was questioned in the time of the Cold War. At the beginning of 21st century, army is again on the verge of transition, especially when numerical and organizational aspects are considered. Moreover, *raison d'être* of the whole concept of armed forces is frequently questioned. Before the end of the Cold War, key relations between the armed forces and society were perceived in the context of possible threats, i.e. potential armed conflicts and perception of threats. Army was expected to provide with the possible responses for security challenges. Furthermore, key difference between modern (mass) armies and postmodern armed forces lies in the importance and scope of perceived threats. Historical examples confirm that creation of modern army coincided with the creation of modern nation-state. Since then, army is considered a “crown” of national sovereignty, i.e. the indicator of concrete power that one state can project. The purpose of modern army is still related to the defense of sovereignty, independence and territorial integrity of a nation against any mean of foreign aggression. In other words, classical aim of armed forces of one state is to secure the peace for the benefit of its citizens. In peacetime, army is expected to conduct continuous preparations, permanent practice and to be well equipped. In the event of war, army must be able to apply efficiently all those measures and activities prepared and practiced during the peacetime. In other words, the army must be able to defeat the enemy and to protect the state.

Key words: state, army, armed forces, professional army, control of armed forces